

Prerequisites for legislative fixing of the bankruptcy procedure of an individual: Ukrainian and European experience

Передумови законодавчого закріплення процедури банкрутства фізичної особи: український та європейський досвід

Oksana Zuieva

Key words:

bankruptcy, debtor, individual.

Ключові слова:

банкрутство, боржник, фізична особа.

Постановка проблеми. Однією з найбільш обговорюваних новел у вітчизняному законодавстві є впровадження процедури банкрутства щодо фізичної особи, яка передбачена Кодексом України з процедур банкрутства, який набрав чинності 21 жовтня 2019 р. (далі – Кодекс про банкрутство). Застосування процедури банкрутства саме до фізичних осіб – боржників дає змогу не уникнути виконання зобов'язань, а добровільно, якщо вже не попередити власну неплатоспроможність, спробувати оздоровити фінансове становище та встановити порядок сплати боргів з урахуванням реальних можливостей.

Банкрутство фізичної особи є новелою вітчизняного законодавства, тому не можна визначити недоліки правового регулювання цієї процедури, оцінити доцільність певних положень у Кодексі про банкрутство, прогнозувати корисність для боржників та кредиторів її застосування та наслідків тощо. На даному етапі можна лише дослідити передумови введення процедури банкрутства фізичної особи та порівняти із країнами, у яких вона застосовується більш тривалий час, оскільки причини формують власне й наслідки. Тобто умови, за яких вводиться правове регулювання певних відносин, безпосередньо впливають на його мету та зміст. У контексті євроінтеграції національного законодавства для порівняння доцільно звернутись до країн Європи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кодекс України з процедур банкрутства набрав чинності лише 21 жовтня 2019 р., тому питання банкрутства фізичних осіб ще не стали предметом обговорення в науковій юридичній спільноті. Навіть юристи-практики приділяють більшу увагу нововведенням щодо банкрутства юридичних осіб.

Постановка завдання. Мета статті – дослідження закордонного досвіду передумов застосування процедури банкрутства у країнах, які мають значний досвід у провадженні таких справ і щодо проблем, вирішення яких зумовило необхідність законодавчого врегулювання погашення боргів фізичними особами саме через визнання їх банкрутами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Можна сказати, що ідея можливості визнання банкрутом фізичної особи є не зовсім новою у вітчизняній юридичній спільноті. Так, після світової фінансової кризи 2008 р., негативні наслідки якого передусім відчула на собі банківська система через різке падіння національної валюти, постало питання виплати кредитів. Тодішній кризі передувало стрімке збільшення отримання кредитів як суб'єктами господарювання, так і фізичними особами. Останні переважно брали кредити під заставу нерухомості й автомобільного транспорту, тобто розміри кредитів були досить значні та прив'язані до американського долара. Криза 2008 р. в нашій країні почалась як криза ліквідності, згодом вона переросла у валютну, унаслідок чого спостерігалось падіння обсягів виробництва, зростання заборгованості за кредитами, що і призвело до економічної кризи¹. Через цю кризу також найбільших втрат, наприклад, зазнала вітчизняна промислова галузь. Так, спад виробництва експортноорієнтованої

¹ Молохова Я. Світова фінансова криза та її наслідки для України. Наукові праці НДФІ. 2010. № 2 (51). С. 24

металургічної галузі сягнув майже 50%.² Звісно, така ситуація суттєво вплинула на показники валового внутрішнього продукту (далі – ВВП) країни, рівень наповнення бюджету, безробіття тощо.

Дослідження економічної ситуації того часу та виходу з неї не входить у завдання цієї статті, але потрібно зауважити, що зазначені процеси негативно вплинули на здатність насамперед фізичних осіб погашати кредити через знецінення національної валюти. Виходом із такого становища вбачалось застосування до фізичних осіб процедури банкрутства. До Верховної Ради України навіть було подано законопроект «Про внесення змін до деяких законів України (щодо банкрутства фізичної особи)», який було зареєстровано 27 березня 2009 р.³ У ньому, серед іншого, передбачались жорсткі обмеження для фізичної особи після визнання її банкрутом. Так, протягом п'яти років після визнання фізичної особи банкрутом така фізична особа не може бути зареєстрована фізичною особою-підприємцем, стати засновником (учасником) юридичної особи (за винятком набуття права на участь у юридичній особі в порядку спадкування), входити до складу колегіального органу юридичної особи, не може бути призначена або обрана одноосібним виконавчим органом юридичної особи, набувати майно або отримувати грошові кошти у кредит, надавати поруку, передавати майно в заставу. До того ж пропонувалось, що цей перелік може бути доповнено обмеженнями за іншими законами. Ураховуючи умови кризи, у яких було подано цей законопроект, те, що більшість людей не могли сплачувати кредити під впливом зовнішніх обставин (знецінення національної валюти, ріст цін узагалі, втрата роботи тощо), запропоновані санкції навряд чи могли бути схвально сприйняті юридичною спільнотою та взагалі у країні. Не дивно, що як законопроект, так і сама ідея банкрутства фізичної особи в той час були сприйняті у правовому середовищі негативно.

Оскільки криза мала глобальний характер, ситуація того часу була характерною для багатьох країн із різним рівнем економіки. Так, у Великій Британії на банкрутство у 2009 р. подали та були визнані банкрутами 74 тисячі людей, з яких 85% мали споживчі кредити.⁴

Однак теперішню загальну ситуацію в Україні, у будь-яких сферах, не можна порівняти із 2008–2009 рр. Усі процеси в останні п'ять років в Україні пов'язані з несподіваною та затягнутою зовнішньою агресією, яка була посилена невинуватими борговими зобов'язаннями України. Звісно, у таких умовах марно було очікувати на позитивне ставлення з боку іноземних інвесторів, утримання економічного рівня у країні тощо. Поряд із численними проблемами, які потребували негайного вирішення, знов, як і у 2008 р., постало питання пошуку захисту передусім людей, які мали кредити в іноземній валюті. Більшість кредитів було забезпечено нерухомим майном, віддати яке в рахунок сплати кредиту також було недоцільно: люди втратили б житло, банкам це також було не вигідно, оскільки із середини 2014 р. ринкова вартість житла значно знизилась.

Виходом із цієї ситуації стало ухвалення 3 червня 2014 р. Закону України «Про мораторій на стягнення майна громадян України, наданого як забезпечення кредитів в іноземній валюті».⁵ За цим Законом не може бути примусово стягнуте (відчужене без згоди власника) нерухоме житлове майно, яке вважається предметом застави відповідно до Закону України «Про заставу» та/або предметом іпотеки за Законом України «Про іпотеку», якщо воно (майно) є забезпеченням зобов'язань громадянина України (позичальника або майнового поручителя) за споживчими кредитами, наданими йому кредитними установами – резидентами України в іноземній валюті.

Зазначений Закон чинний до набрання чинності законом, яким буде врегульовано питання погашення заборгованостей, виражених в іноземній валюті. Таким законом став Кодекс України про процедури банкрутства. У прикінцевих та перехідних положеннях цього Кодексу закріплено, що Закон України «Про мораторій на стягнення майна громадян України, наданого як забезпечення кредитів в іноземній валюті» втрачає чинність через один рік із дня введення в дію цього Кодексу.⁶ Проте це не означає, що фізичні особи не можуть вже подавати заяву про ініціювання процедури банкрутства щодо себе як боржника. Відповідні заяви вже починають поступати до господарських судів.

² Мамчин М., Шамро Ю. Особливості та наслідки впливу світової фінансово-економічної кризи на економіку України. Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. 2011. № 2. С. 174.

³ Проект закону про внесення змін до деяких законів України (щодо банкрутства фізичної особи) від 27 березня 2009 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=4273&skl=7 (дата звернення: 12.11.2019).

⁴ Самойленко А. Банкрутство физических лиц в Англии. URL: <https://blog.liga.net/user/smolenko/article/3919> (дата звернення: 20.11.2019).

⁵ Про мораторій на стягнення майна громадян України, наданого як забезпечення кредитів в іноземній валюті : Закон України від 3 червня 2014 р. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 28. Ст. 940.

⁶ Кодекс України про процедури банкрутства від 18 жовтня 2018 р. Відомості Верховної Ради України. 2019. № 19. Ст.74.

Кодексом України про банкрутство передбачено особливий порядок погашення заборгованості за кредитними зобов'язаннями в іноземній валюті на зазначене вище майно. Так, протягом п'яти років із дня введення в дію цього Кодексу заборгованість фізичної особи, що виникла до дня введення в дію цього Кодексу, за кредитом в іноземній валюті, який забезпечений іпотекою квартири або житлового будинку, що є єдиним місцем проживання сім'ї боржника, реструктурується за процедурою неплатоспроможності фізичної особи згідно із планом реструктуризації або з мировою угодою.

Узагалі, щодо процедури банкрутства фізичної особи за законодавством України коротко можна зазначити таке. Проведення у справі про неплатоспроможність боржника – фізичної особи може бути відкрито лише за заявою боржника (ст. 115 Кодексу про банкрутство) у разі, якщо: 1) розмір прострочених зобов'язань боржника перед кредитором (кредиторами) становить не менше тридцяти розмірів мінімальної заробітної плати; 2) боржник припинив погашення кредитів чи здійснення інших планових платежів у розмірі більше п'ятдесяти відсотків місячних платежів за кожним з кредитних та інших зобов'язань упродовж двох місяців; 3) ухвалено постанову у виконавчому провадженні про відсутність у фізичної особи майна, на яке може бути звернено стягнення; 4) існують інші обставини, які підтверджують, що найближчим часом боржник не зможе виконати грошові зобов'язання чи здійснювати звичайні поточні платежі (загроза неплатоспроможності). До складу грошових вимог, зокрема щодо сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), не включаються неустойка (штраф, пеня) та інші фінансові санкції.

Процедура банкрутства фізичної особи триває 120 днів, на які вводиться мораторій на задоволення всіх вимог кредиторів, крім виконавчих документів за вимогами про стягнення аліментів чи про компенсування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, а також крім випадків перебування виконавчого провадження на стадії розподілу стягнутих із боржника грошових сум, зокрема одержаних від продажу майна боржника, або перебування майна на стадії продажу з моменту оприлюднення інформації про продаж, не нараховується неустойка (штраф, пеня), не застосовуються інші фінансові санкції за невиконання чи неналежне виконання зобов'язань із задоволення вимог, на які поширюється мораторій, зупиняється перебіг позовної давності щодо вимог до боржника та не застосовується індекс інфляції за весь час прострочення виконання грошових зобов'язань боржника (ст. 121 Кодексу про банкрутство).

До боржника – фізичної особи застосовується така судова процедура, як реструктуризація боргів із метою відновлення його платоспроможності, під час якої можливе застосування різноманітних заходів, спрямованих на покращення майнового стану боржника та задоволення вимог кредиторів. Якщо протягом 120 днів із дня відкриття провадження зборами кредиторів не ухвалено рішення про схвалення плану реструктуризації боргів боржника або ухвалено рішення про перехід до процедури погашення боргів, боржник визнається банкрутом і розпочинається процедура погашення боргів боржника (ст. 130 Кодексу про банкрутство). До складу ліквідаційної маси включається все майно боржника, що перебуває в його власності, крім житла, яке є єдиним місцем проживання сім'ї боржника (квартира загальною площею не більше 60 квадратних метрів або житловою площею не більше 13,65 квадратного метра на кожного члена сім'ї боржника чи житловий будинок загальною площею не більше 120 квадратних метрів) та не є предметом забезпечення, а також інше майно боржника, яке за законодавством не є предметом стягнення, та коштів, що зберігаються на рахунках боржника в пенсійних фондах і фондах соціального страхування.

Найбільш суттєвим елементом процедури банкрутства є наслідки визнання фізичної особи банкрутом, які полягають в такому: протягом п'яти років після визнання фізичної особи банкрутом не може бути відкрито провадження у справі про неплатоспроможність за її заявою, крім випадку, якщо боржник погасив усі борги в повному обсязі в порядку, передбаченому Кодексом про банкрутство; протягом п'яти років після визнання фізичної особи банкрутом така особа зобов'язана перед укладенням договорів позики, кредитних договорів, договорів поруки чи договорів застави письмово повідомляти про факт своєї неплатоспроможності інші сторони таких договорів. Фізична особа не може вважатися такою, яка має бездоганну ділову репутацію, протягом трьох років після визнання її банкрутом. Порівняно із пропозиціями законопроекту 2009 р. наслідки визнання фізичної особи банкрутом українолюбні, їх застосування жодним чином не порушує права та законні інтереси такої особи, можна сказати, узагалі не відбивається негативно на її подальшому житті.

Вищевикладене дозволяє зробити висновок, що передумовами і законопроекту 2009 р. і відповідних положень Кодексу про банкрутство були обставини, які не могли бути передбачені людьми, на їх настання та наслідки неможливо було вплинути. Це зовнішні обставини, пов'язані з негативними та кризовими явищами у країні загалом і в економіці зокрема.

Відповідні правові засади в законодавстві Великобританії вважаються одними з найбільш гуманних серед інших країн, оскільки боржник навіть після визнання банкрутом не позбавляється права отримувати нові кредити.⁷ Подати клопотання про відкриття процедури банкрутства може як боржник із причини неможливості виплати боргу, так і кредитор за умови розміру боргу більше 750 фунтів, який не є забезпеченим та не оспорується боржником. Кредитори використовують процедуру банкрутства як останню можливість задоволення своїх вимог, тим самим надаючи боржнику достатньо часу та можливостей для врегулювання справи до процедури банкрутства. У разі визнання боржника банкрутом він отримує легальний захист від колекторських і судових дій зі стягнення боргів, крім тих, що забезпечені заставою.⁸ Після ухвалення постанови про визнання банкрутом справа передається Адміністратору банкрутства, який здійснює розслідування фінансових справ банкрута та його поведінки, управляє його майном та звітує перед судом і кредиторами.

Адміністратор розглядає варіанти продажу нерухомого майна боржника. Однак, якщо в описане майно входить квартира або дім, де проживають боржник або члени його родини, продаж долі самого боржника має сенс лише в разі покриття всіх боргів з отриманих коштів, водночас має ще залишитись залишок виручки не менше 1 000 фунтів. Коштовний автомобіль підлягає реалізації. У разі використання його для роботи частину отриманих коштів Адміністратор передає банкруту для придбання іншого, більш дешевого автомобіля.⁹

Виконати свої функції Адміністратор банкрутства має за дванадцять місяців, протягом яких боржник несе певні зобов'язання. Так, він не може отримати кредит більше 500 фунтів без сповіщення про своє банкрутство; есі його банківські рахунки заморожуються; інформація про банкрутство заноситься до кредитного файлу та зберігається протягом шести років. До того ж банкрут не може без дозволу суду бути директором компанії з обмеженою відповідальністю, продовжувати свій бізнес під новою назвою тощо. У професійній сфері банкрут не може бути поліцейським, суддею, директором школи тощо. За відсутності серйозних порушень в особистій та бізнес-діяльності банкрута через дванадцять місяців після винесення постанови про банкрутство автоматично скасовуються всі обмеження щодо боржника.

У Німеччині закон про банкрутство діє з 1994 р. У ньому також передбачено можливість введення процедури банкрутства для фізичних осіб. До речі, у 2009 р. за власною ініціативою було визнано банкрутами понад 3 млн німецьких громадян.¹⁰ Зазначений німецький закон у разі банкрутства фізичної особи виходить із засад необхідності збереження честі та гідності боржника, якому за чемного ставлення до кредиторів, доведеної фінансової неспроможності надається можливість звільнення від сплати боргів через визнання банкрутом. Боржники також можуть звернутись до спеціального консультативного відділу, який проаналізує конкретну ситуацію та запропонує план виходу зі стану неплатоспроможності.

Строки звернення до суду із заявою про відкриття справи про банкрутство визначені як тривалі. Водночас затримання з оплатою боргів від 4 до 6 тижнів вважаються тимчасовими ускладненнями та не розуміються як доведена неплатоспроможність. Процес починається із заяви боржника про визнання його неплатоспроможним, якому вигідно якомога скоріше зафіксувати в суді всі борги, які він має. Розмір боргу, за наявності якого можна починати процедуру банкрутства, не визначено законом, за загальною практикою він має бути більше 1 000 євро. За меншими сумами із кредиторами може бути укладено мирову угоду.¹¹

Процес визнання фізичної особи банкрутом у Німеччині більш сприятливий для неї, ніж тривалий розгляд погашення боргів, який за законом триває до 30 років. У разі банкрутства ретельно має бути описано домашнє й особисте майно з його оцінкою. Звісно ж, деякі речі не підлягають вилученню. Боржник, який володіє автомобілем та не використовує його для роботи, повинен віддати його; у разі володіння квартирою або домом на праві приватної власності – змушений продати це майно в рахунок погашення боргу та переїхати в орендовану квартиру¹².

⁷ Алексеев С. Как украинцы смогут становиться банкротами. URL: <https://delo.ua/economyandpoliticsinukraine/bankrotstvo-fizlic-mirovoj-opyt-i-sovety-dlja-ukrainy-322220/> (дата звернення: 17.11.2019).

⁸ Самойленко А. Банкротство физических лиц в Англии. URL: <https://blog.liga.net/user/smolenko/article/3919> (дата звернення: 20.11.2019).

⁹ Див. там само.

¹⁰ Навара И. Банкротство физического лица, или в Германии «Человек – это звучит <...>». URL: <http://neuezeiten.rusverlag.de/2011/01/14/1601/http://neuezeiten.rusverlag.de/2011/01/14/1601/> (дата звернення: 17.11.2019).

¹¹ Див. там само.

¹² Див. там само.

З початку судової процедури банкрутства кожного року протягом 6 років персональне фінансово-майнове становище боржника переглядається спеціально запрошеним для цього адвокатом. У разі відсутності змін у ситуації боржнику надається ще відстрочка на рік. Якщо через шість років платоспроможність боржника не відновлено, справа закривається визнанням людини банкрутом. Для кредиторів це означає, що фізична особа звільнена від усіх своїх зобов'язань перед ними без можливості поновлення їхніх домогань.

Французьке законодавство про банкрутство фізичної особи досить формальне та покладає виконання всіх судових процедур на боржника. Так, він повинен самостійно здійснювати продаж свого майна без контролю за цим спеціально уповноваженої особи, на кшталт арбітражного керуючого за українським законодавством, Адміністратора банкрутства, як у Великобританії, спеціального адвоката в Німеччині тощо. У разі доведення, що боржник докладаеться всіх можливих зусиль для розрахунку із кредиторами, після спливу дванадцяти місяців залишок боргу списується.¹³

Висновки. За наведеними прикладами правового регулювання процедури банкрутства можна зробити такі висновки. Передумовою введення цієї процедури в європейських країнах, на відміну від України, була передусім та обставина, що їхня правова система, економічна та соціальні формації, порівняно з українськими, тривалий час формувались в умовах вільного ринку та відповідального ставлення всіх суб'єктів права до держави загалом і один до одного зокрема. Звісно, це не могло не відобразитись і на правовому регулюванні таких питань, як розрахунки за боргами. Тобто, на відміну від України, у зазначених державах передумовою введення у правовий і економічний обіг не було настання кризових явищ у суспільстві. Для оптимізації процесу банкрутства або взагалі не доведення до нього Україні цілком доречно було б запозичити досвід Німеччини у плані створення спеціального відділу, у який може звернутись боржник по допомогу в ситуації неплатоспроможності. Такі відділи можна створити при Міністерстві юстиції України, його територіальних відділеннях, оскільки саме це Міністерство виконує функції державного органу з питань банкрутства.

Також варто зазначити досить гуманний характер як самої процедури банкрутства фізичної особи в Україні, так і її наслідків, порівняно з європейськими країнами. Це пов'язано знову ж таки із триваючими процесами в державі, які й стали передумовами закріплення можливості банкрутства фізичної особи у вітчизняному законодавстві.

Анотація

У статті досліджено передумови та порядок проведення процедури банкрутства фізичних осіб за законодавством України та європейських країн. Визначено аспекти, які вбачається можливим запозичити у вітчизняну практику відновлення платоспроможності фізичної особи-боржника.

Summary

The article examines the preconditions and procedure for the bankruptcy of individuals under the legislation of Ukraine and European countries. The aspects, which are considered possible to borrow into the domestic practice of restoring the solvency of the individual – the debtor, are identified.

Використана література:

1. Молохова Я. Світова фінансова криза та її наслідки для України. *Наукові праці НДФІ*. 2010. № 2 (51). С. 21–27.
2. Мамчин М., Шамро Ю. Особливості та наслідки впливу світової фінансово-економічної кризи на економіку України. *Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. 2011. № 2. С. 171–179.
3. Проект закону про внесення змін до деяких законів України (щодо банкрутства фізичної особи) від 27 березня 2009 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=4273&skl=7 (дата звернення: 12.11.2019).

¹³ Мисник Н. Банкрутство фізичних осіб: загальна характеристика. URL: https://www.asterslaw.com/ua/press_center/publications/personal_bankruptcy_in_ukraine/ (дата звернення: 07.11.2019).

4. Самойленко А. Банкротство физических лиц в Англии. URL: <https://blog.liga.net/user/smolenko/article/3919> (дата звернення: 20.11.2019).
5. Про мораторій на стягнення майна громадян України, наданого як забезпечення кредитів в іноземній валюті : Закон України від 3 червня 2014 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 28. Ст. 940.
6. Кодекс України про процедури банкрутства від 18 жовтня 2018 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 19. Ст. 74.
7. Алексеев С. Как украинцы смогут становиться банкротами. URL: <https://delo.ua/economyandpoliticsinukraine/bankrotstvo-fizlic-mirovoj-opyt-i-sovety-dlja-ukrainy-322220/> (дата звернення: 17.11.2019).
8. Навара И. Банкротство физического лица, или в Германии «Человек – это звучит <...>». URL: <http://neuezeiten.rusverlag.de/2011/01/14/1601/http://neuezeiten.rusverlag.de/2011/01/14/1601/> (дата звернення: 17.11.2019).
9. Мисник Н. Банкрутство фізичних осіб: загальна характеристика. URL: https://www.asterslaw.com/ua/press_center/publications/personal_bankruptcy_in_ukraine/ (дата звернення: 07.11.2019).

Oksana Zuieva,

*Candidate of Law Sciences, Associate Professor,
Department of Civil, Economic and Environmental Law
of the University of Customs and Finance*